

SÜÜTA RAAMAT

Rein Raud. Kell ja haamer. Tallinn: Mustvalge Kirjastus, 2017. 425 lk.

Mida öelda teose kohta, mis on silmanähtavalt hästi kirjutatud, aga jätab vähemalt mõnele tunde, et sellest jääb ikkagi väheks? Rein Raua romaani „Kell ja haamer” retseptioon on ehe näide, kuidas tänapäeva eesti kirjandusmaastik on küllastunud. Väärt kraami leidub palju ja nõudmised on varasemast kõrgemad. Ometi algab teatavale elementaar- sele standardile vastava kirjanduse vastuvõtt enamasti positiivselt. Kui Raud on oma romaanis põiminud eri ajastuid, tegelasi ja stiile, siis ainuüksi tema intellektuaalsed võimed tagavad tekstile kindla kriitilise taseme, mis väärib tunnustust. Esimene arvustaja arvabki, et romaani ilmumine on tähtsündmus. Teos on mitmekesine ja mitmekihiline, rääkimata täpsusest. Ainus, mida ette heita, on kulminatsiooni puudumine.¹

Kaks järgnevat arvustust on juba tuntavalt kriitilisemad. Esimene peab „Kella ja haamrit” pelgalt erudiidist autori kirjanduslikuks mänguks ja tahaks hoopis suurema sügavusmõõtmega teost.² Teine lisab, et „peenema maitsega gurmaanid võivad seda närides oma ham-

bad murda”.³ Kui lisada siia juurde n-ö tavalugeja perspektiiv, siis tema ütleb oma lugemisblogis ausalt, et teos ei vastanud ootustele ega meeldinud üldse.⁴ Need arvustajad on kollektiivselt tõstatanud küsimuse, kuidas üks tark autor võib kirjutada hästi, aga siiski ebaõnnestuda. Ja see on põhjus, miks tasub Raua romaanist ka aasta pärast ilmumist kirjutada. Seda enam, et Raul oli oma teksti viimistlemiseks kolm kümnendit.

Hinnangud, mis viidatud kriitikud Raua teosele annavad, on kokkuvõetavad lausega: kirjutada oskab, aga oodanuks rohkem. Ei ole tähtis, kas rõhuasetus on lause esimesel või teisel poolel. Raua romaani kriitikat lugedes tekib hoopis kolmas küsimus: kuidas anda üldse hinnangut ühele hästi kirjutatud teosele? Kusjuures ammendavat vastust sellele küsimusele ei paku ka Tiina Ann Kirss, kelle arvustus⁵ kinnitab küll Raua kirjutamisoskust, ent erinevalt kõigist eelnevatest on oma toonilt lähedane hoopis Aare Pilve kirjeldatud kaasaloovale kriitikale⁶. Kirss justkui hingab „Kella ja haamriga” ühes rütmis, tema tekstist

³ A. Laipea, „Kell ja haamer” ehk kuidas saatusesse sekkuda ja aega tagasi pöörata. – Eesti Ekspress. Areen 31. I 2018.

⁴ <https://sehkendaja.wordpress.com/2017/10/20/35-rein-raud-kell-ja-haamer/> (11. IX 2018).

⁵ T. A. Kirss, Uurid Dalí moodi. – Looming 2018, nr 2, lk 267–269.

⁶ A. Pilv, Kaasaloova kriitika hüpotees. – Sirp 21. XI 2014.

¹ J. Läänemets, Unustamatu Undivere. – <https://kultuur.err.ee/636233/aru-stus-unustamatu-undivere> (11. IX 2018).

² M. Kunnus, Humanitaarentsüklopedisti kirjanduslik mäng. – Sirp 17. XI 2017.

saab juhtlõngad teoses toimuva keeruka ajaväände märkamiseks, kuid seesuguse kriitika eesmärk ei ole pakkuda selgitusi, vaid kutsuda teost lugema. Olen täiesti nõus, et Raua teos väärib tähelepanu, aga see tõdemus on eelkõige intuiitiivselt mõistetav ja sõnadega raskesti väljendatav. Kuidas anda kriitikas adekvaatselt edasi lugemisemotsiooni, mida pakub näiteks romaani ühe keskse tegelase, Undivere mõisniku Otto von Dodeckeri kellakollektsiooni kirjeldus ja selle ümber toimuvad mängud?

Seega jääb üle läheneda tekstile Pilve poolt tähistatud kahe teise kriitikaviisi, teose tõlkimise või oma vastuvõtu kirjeldamise kaudu, aga nendegagi kaasnevad probleemid. Minu meelest ei aita ühegi teksti mõistmisele lähemale üdini kiitvad, kuid sisutühjad märksõnad selle stiilse sugestiivsuse kohta. Viljatud on ka igasugused teksti ümberjutustamiskatsed. Teisalt on sama asjatu ootus, et kirjandus peab olema midagi enam. Tihti ei olegi täpselt aru saada, millest enamat soovitakse. Küll on tekst liiga visandlik, siis jälle liialt paigas ja kuiv. Kokkuvõttes jääb alatasa puudu mingist abstraktsest sügavusest. Neil kõigil tähelepanekutel võib oma kandi pealt õiguski olla, kuid pahatihti ei teadvustata oma hinnangute subjektiivsust.

Kirjanduskriitika vaidluspunkt saab olla ainult tekst, mitte lugemise eel või ajal tekkinud ootused. Kui vaadelda „Kella ja haamrit”, siis selle ammendav kokkuvõtmine on keerukas. Tekst koosneb neljast omavahel põimitud süžee-liinist, mille ühisnimetajaks on tegevustiku toimumiskoht: Undivere mõis. Roman on mahult tellis, mille läbitöötamine võtab aega ja mille detailikillud ei pruugi esmalugemisel kõik meelde jääda või mille lähilugemisel desifreeritud muster võib tõesti kinnitada muljet, et tekstis elu puudub – seal vaid vigurdatakse ja kuhjatakse tarkust. Aga ainult selle vaatenurga põhjal tekstile hinnanguid anda on umbes nagu kiruda, et 1,8-liitrine Škoda Superb on pelgalt esiveoga. Selline lahmakas auto võiks ju alati olla suurema

mootori ja nelikveoga. Võib-olla küll, aga antud mudel on disainitud teisiti.

Kirjanduskriitikas on „Kella ja haamri” olemuse paikapanek muidugi tarbeesemetest keerulisem. Mitte ainult seepärast, et ilukirjanduslikul tekstil puudub üheselt võetav funktsioon, vaid seepärast, et selle vastuvõttu pole võimalik standardiseerida. Mina rõhutaksin kindlasti rohkem Raua teose retoorilist eripära. Sellest lähtuvalt võiks romaani lugemisel märgata esmalt teksti iroonilisust, mis avaldub eelkõige väga kavalikult ning traditsiooniteadlikult loodud jutustaja positsiooni kaudu.

Terve romaani jooksul on jutustaja hääli keeleliselt mänguline ja sellega kaasnevate tähendusvarjunditega vägagi kursis. Ta võtab lugeja otsepöördumiste ja „meiedega” vandeseltslaslikult enda hõlma alla. Näiteks ütleb ta, et meie teame, miks mänguajaloo eriteadlase Johan Mätskopi surnud venna tütar hirmust tardus (lk 70), aga sellel hetkel lugeja seda tegelikult ei tea. Ta saab alles paar rida hiljem valgustuse osaliseks. Mõne aja pärast sõnastab jutustaja ühe oma kredo: „Nüüd teame me just täpselt nii palju, kui meil on tingimata vaja teada” (lk 90). Ometi on ta varasemalt jutustanud südamerahuga mitu lehekülge mõisa riidehoidjast Rahelist ja jõudnud tõdemuseni: „Kuidas puutub kogu see lugu siia? Ega ei puutugi.” (lk 39) Seega peaks lugejas tekkima kahtlus, kas kõik teadmised, mida jutustaja talle pakub, on ikka tingimata vajalikud. Kas jutustaja mitte ei sega teadlikult vahepeal vett. Rääkides asjadest, mis kuhugi ei jõua, kerides põnevust, mis selget lahendust ei saa. Ja kui romaani eri ajastutes figureerib üks salapärase punaste juuste ja roheliste silmadega noor naine, keda peetakse kord haridusministeeriumi töötajaks ja kord kunstiajaloolaseks, siis peab jutustaja lugejale ikkagi kordama, et too pole ei üks ega teine (lk 418). Iroonia ei lubagi lugejal saada selgeid ja üheselt võetavaid vastuseid, vaid kutsub kas eri tõlgendussisse kinni jääma või kõiges kahtlema ja lõpu-

tult ühest seletust otsima. Näiteks mis kala on kahe salapärase kalamehe (lk 135), Rõbakovi (lk 347) ja Fisheriga (lk 376), kelle osalusel inimesed Undiverest kaovad? Kord põhjustavad nad hirmu (lk 262), siis jälle osutatakse, et „nad tegelikult ei taha halba” (lk 383). Järelikult mõlemad tõlgendusvõimalused jäävad kehtima korraga.

Mis puutub mõne arvustaja jaoks „Kella ja haamri” peamisse puudujääki ehk romaani algidee raisatud potentsiaali, siis sobilikku võrdluspilti selle probleemi seletuseks pakub riimluule. Karl Muru kirjeldab, kuidas Uku Masing pidas Betti Alverit kõige paremaks eesti luuletajaks, sest too oskas read „kajastus päevade paisk... / õnnelik, vaba ja laisk” üles ehitada riimile *paisk-laisk*, mitte eeldatavale sõnapaarile *raisk-laisk*.⁷ See on samaväärne Harold Bloomi sõnastatud hea luule „möödapääsmatu” kvaliteediga.⁸ Kui halb riim on paratamatult etteaimatav, siis hea riim on korraga paratamatu ja üllatuslik, mistõttu sõnad tunduvad oma kohal ainuõiged.

Sarnaselt riimide ootuspärasusega on ka (põnevus)romaanid konstrueeritud järgnevast (ehk lõpust) lähtuvalt. Sealjuures on aga igasugusesse ilukirjandusliku teose kulminatsiooni juba sisse kodeeritud teatav pettumus, kuna puhas võimalikkus (mis kõik võib juhtuda) peab paratamatult realiseeruma ainulise valikuna. Nüüd on muidugi küsimus, kas Rein Raud suudab oma loo lõpuga pakkuda analoogset värskust nagu Alveri luule. Kas tema teose ülesehitus on korraga kavakindel ja üllatuslik? Sellele ei ole kahjuks ühest vastust.

Ühelt poolt on tekstis suure romaani kriteeriumid täidetud. Süžeeiinide lõngad on oskuslikult laiaili harutatud ning kokku sõlmitud, tegevustikku on põimitud mitmeid huvitavaid intriige ja lõpus metafoorse unustatud linna sissetulek (koos katakreesist ajarändega) on

⁷ K. Muru, Rännul luuleilmas. Tartu: Ilmamaa, 2014, lk 69–70.

⁸ H. Bloom, The Art of Reading Poetry. New York: Perennial, 2005, lk 36–37.

kindlasti üllatuslik. Seda enam, et hind mängimise eest võib olla surm (lk 378) ja mitmed saladused ei leiagi lõplikku lahendust. Aga teiselt poolt võib tegevustikku ühtseks sõlmiv lauamäng „Kell ja haamer” romaani kestel mõjuda hoopis liigse müstifikatsioonina. Mätskop hoiatab üliõpilast Jasperit juba üsna loo alguses, et too peaks olema vägagi ettevaatlik (lk 129). Ometi ei jää muljet, et noormeest miski reaalselt ähvardaks. Samuti tuleb korduvalt ja eri kontekstides juttu juhusest, ajast ja ruumist, mida võiks norides lugeda järjekordseks metatasandi kuhjatiseks kõiksuse teemal. Rein Raua teose laiahaardelisus tagabki selle, et nii Undivere mõis kui ka sealseid sündmusi mõjutav „Kella ja haamri” mäng ei pruugi osa lugejate jaoks piisavalt aktiveeruda. Salapära ja põnevuse asendab pettumus või nõutus, millest isegi jutustaja teadlikult iroonilised kõrvalepõiked või tähelepanekud (näiteks, et Mätskopi mänguteooria loengu kuulajad peavad igavusest kannatama, lk 127) ei pruugi enam päästa.

Lõpuks tahaksin sedastada oma arvustuse paar puudujääki. Esiteks ei ole asjakohane antud hetkel romaanile lõplikku hinnangut anda. Ma pole sugugi kindel, kas see teos jääb meie kaanonis püsima. Retoorilisi eeldusi on selleks piisavalt, ent kuidas kõnetab romaan lugejaid muutunud kultuuriruumis, ei oska ma hetkel öelda. Nagu viidatud arvustustist näha, ei puudutanud teos kuigi-võrd ka praegusaegseid lugejaid. Kuid tõenäoliselt satub „Kell ja haamer” kirjandusloos kuhugi Meelis Friedenthali „Inglite keele” (2016) lähedusse. Eks aeg näitab, kas kõrvale või varju. Viimaks võin lisada, et kuigi teos mind ei raputanud, meeldis mulle seda lugeda. Ootusi polnud, hambah jäid alles. Ent eelistused on erinevad ja mida rohkem lugeda, seda vähem suudab üksik teos varasemalt loetu üldpilti kardinaalselt nihestada. Nõnda on ka hea kirjandusega ja teda ei saa sellepärast süüdistada.

TÕNIS PARKSEPP